

Mirjana Bobić¹

Milena Stanojević²

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu

Originalni naučni rad

UDK: 316.813.5:[316.356.2-055.52(497.11)]"2000-"

316.42:[316.811/.815(497.11)] "2000-"

Primljeno: 15.10.2014.

DOI: 10.2298/SOC1404427B

PRELAZ IZ BRAKA U RODITELJSTVO: DISKURSI I PRAKSE – DIJADNA PERSPEKTIVA³

Transition from marriage into parenthood: discourses and practice – dyadic perspective

APSTRAKT Rad je proizašao iz zasnovane teorije („grounded theory”) na osnovu intervju a i posmatranja 30 parova (60 muškaraca i žena), u okviru istraživanja na temi Politike roditeljstva, iz 2013/14. pri Institutu za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. Primenjeni metodološki individualizam imao je cilj da uspostavi konceptualizaciju različitih modela odnosa parova u kritičkoj tački prelaza iz faze konjugalne dijade u roditeljstvo. Prvo smo detaljno proučile celokupnu empirijsku evidenciju, koja nam je ukazala na svu raznovrsnost strategija parova tokom njihovog prelaza kroz tri glavne faze porodične promene: pre rađanja (pripremu), rađanje (glavna faza) i nakon rađanja (rekonstituisanje porodice). Iskristalisala su nam se tri para, kao veoma specifična zbog naročitog odnosa prema bračno porodičnoj krizi koja prati transformaciju. Dodelili smo im simboličke grupne nazive koji koncizno ukazuju na njihov dominantan bihejvioralni model. Prve smo nazvale „inteligencijom”, druge, „stratezima”, a treće „defetistima”.

Različito od većine domaćih kvalitativnih istraživanja odnosno studija slučaja, ovde su sve tri životne priče analizirane integralno. U tekstu se postepeno i celovitom analizom narativa parova razotkrivaju životni događaji i socijalno biografski kontekst. Prethodni uvid u celinu prikupljene empirijske evidencije omogućio nam je da konstruišemo jedinice analize – semantičke šeme (nodove) i njihove uže poddimenzije (kodove), koje smo potom ispunjavali konkretnim definicijama situacije svakog para. Interpretaciju svakog pojedinačnog para prati i komparativna analiza sličnosti i razlika u njihovim osećanjima, delanjima i akcionom potencijalu. Osnovna ideja nam je bila da pokažemo u kojoj meri parovi kritički preispituju sebe, svoga partnera, brak, životnu situaciju, kakav je njihov

1 matildab@eunet.rs

2 mstanojevic85@gmail.com

3 Ovaj rad je rezultat rada autorki na makroprojektu ISI FF pod naslovom „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri”, koje podržava Ministarstva nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Vlade RS (evidencioni broj 179035).

odnos prema sadašnjosti i budućnosti, da li postavljaju jasne ciljeve u smislu napredovanja i kakve su im u tom smislu eventualne strategije. Takođe, želele smo da procenimo u kojoj meri uspevaju da uspostave kontrolu nad sobom i socijalnim okruženjem tokom socijalnog stresa koji prati promenu kao i da planiraju svoje biografije. Smatrale smo da time partneri zapravo otkrivaju i svoje lične i grupne kapacitete za promenom, odnosno aktivnijom socijalnom integracijom u stalno menjajućem okruženju, što je, čini se, zakasnela, ali nužna individualna strategija, kada je reč o globalnoj, drugoj modernizaciji.

KLJUČNE REČI *Prelaz od braka ka roditeljstvu, zasnovana teorija, tačka prelaza, kontrola, konceptualizacija, tri slučaja*

ABSTRACT *This paper stems from grounded theory applied on evidence gathered together by interviews and observations of 30 couples (60 men and women) from Belgrade. The field research has been a part of a wider one named Policy of Parenthood, carried out in 2013/14, by the Institute for sociological research of the Faculty of Philosophy. We deployed methodological individualism, aimed at conceptualizing various behavioral patterns of couples undergoing major transition from marriage into parenthood. We first undertook in depth analysis of all couples, who represented a variety of coping strategies throughout three main phases: before childbirth (preparatory phase), childbearing (central phase) and aftermath (reconstitution of a group). We have then selected three couples, which identify specific modes of 'crisis management' following family transformation. Couples were given specific labels conveying clear meanings as of their prevalent behavioral styles: the first one – 'intelligentsia', the second one – very proactive, 'strategists' and finally – 'defeatists'.*

In this paper, unlike vast majority of domestic qualitative researches and case studies, the three couples were analyzed as a whole, thus gradually and integrally disclosing their life phases and social biographical context. The prior insight into the overall evidence enabled us to construct semantic units (nodes) and subordinated codes, latter ones covering concrete meanings conveyed by couples (dimensions). Interpretation of each and every couple is followed by a comparative discussion of (dis)similarities of their sentiments, behaviors and action potentials. Our main idea was to demonstrate as to what extent individuals and couples critically reflect upon themselves, their partnership, and life course; what is their reference toward current and future state of affairs. We also investigated whether they clearly pose any specific prospective goal in terms of personal and social advancement and if so, which strategy do they intend to enact. Our research was also undertaken with the goal to assess ability of a couple to establish a control over itself and social settings along with the social stress. We deemed it as a way partners and individuals dispose their personal capacity for change, i.e. active social integration in ever changing environment, which is, supposedly, belated but necessary individual strategy for globally running second modernization.

KEY WORDS *Transition from marital union into parenthood, grounded theory, turning point, conceptualization, control, three couples.*

Uvod

U Institutu za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, već duže od dve decenije se u kontinuitetu sprovode empirijska istraživanja braka, porodice, žena, rodnosti, roditeljstva, mladih, dece, čime je uspostavljena ne samo plodna interdisciplinarna istraživačka orijentacija, već i naučna profilacija (Milić, 2009). Ciljevi su do danas ostali isti, da se sagleda kompleksna svakodnevnica pojedinaca i porodica u turbulentnim društvenim vremenima, počev od raspada bivše Jugoslavije, preko faza postsocijalističke transformacije, 1990-tih (blokirane do 2000, odblokirane ili ubrzane od 2000–2008), pa sve do današnje faze tzv. konsolidovanog, političkog kapitalizma.

Ovaj rad je proizašao iz obrade 30 intervjuja i posmatranja parova iz Beograda (60 muškaraca i žena) u okviru podteme *Politike roditeljstva*, čiji je terenski deo realizovao tim istraživača tokom 2013/14. godine, a u okviru većeg projekta Instituta⁴. Uzorak je kreiran kao *snow ball*, pri čemu se vodilo računa o teorijskoj zasićenosti osnovnog pojma (prelaza iz jedne u drugu životnu fazu). Uzorak je bio kontrolisan prema starosti, podeljen u tri grupe (18–29, 30–39 i 40–55), kao i prema obrazovanju (niži, srednji i viši). Planom intervjuja prikupljene su informacije vezane za: subjektivna osećanja, ponašanja i interakcije bračnih parova, a u vezi sa pripremama i procesualnim prelazom iz bračne dijade u roditeljstvo, odnosno u porodičnu grupu. Beležene su priče, emocije, reagovanja bračnih partnera, odvojeno muškaraca i žena, vezanih za tri etape njihovog životnog ciklusa: pre porođaja, nakon rađanja i potom, po konsolidaciji grupe. Narativi su beleženi kao audiozapisi, a potom transkribovani i analizirani/tumačeni.

Dva teksta koja se predstavljaju u ovoj svesci *Sociologije* nastala su izgradnjom *zasnovane ili utemeljene teorije* o strategijama i ponašanjima parova u vezi sa očekivanom promenom tj. socijalnim stresom (rođenjem deteta), dok se treći rad bavi analizama konkretnih praksi u ranoj fazi roditeljstva⁵ gde je korišćen unapred izgrađen teorijski okvir i primenjena sekundarna analiza srodnih istraživanja. Ovaj tekst koji se ovde nudi, sastoji se iz četiri celine: uvodnog dela, posle kojeg sledi razmatranje metoda zasnovane teorije, diskusija rezultata i zaključna razmatranja.

Pristup zasnovane teorije

U fazi prikupljanja podataka dopustili smo da nam ispitanici sami pričaju o sebi, svojim interakcijama i odnosima sa supružnikom, okolinom, o svakodnevici. Nismo imale unapred konstruisan teorijski okvir, ali smo na teren krenule sa

4 Ovaj rad je rezultat rada autorki na makroprojektu ISI FF pod naslovom „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri”, koje podržava Ministarstva nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Vlade RS (evidencioni broj 179035).

5 Reč je o radu M. Bobić i S. Lazić „Prakse u svakodnevnom životu bračnih parova na početku roditeljstva” sa konferencije „Politike roditeljstva” održane od 12. do 13. septembra 2014, na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

početnim idejama o temama o kojima želimo da razgovoramo sa parovima, da bi time zadovoljile uslov uporedivosti narativa po ključnim dimenzijama. Važno nam je bilo da uhvatimo dijadnu perspektivu u procesu odlučivanja o rađanju i transformaciji para, jer se većina domaćih i svetskih istraživanja sve do skoro pretežno oslanjala na istraživanja žena, odnosno na ispitivanje socio-ekonomskih varijabli koje su odlučujuće za roditelje, zatim, dugoročne investicije u dete, ulaganje u „kvalitet deteta”, itd. (Mijatović, 2000, Nauck, 2014, itd)⁶.

Na osnovu analize transkripta i beležaka sa terena, pristupile smo dubinskoj analizi empirijske evidencije. Izdvajale smo misli, osećanja i delanja, nastojeći da uočimo povezanost i međuzavisnost, da proniknemo u značenja koje im akteri pripisuju, a posebno da sagledamo u kojoj meri njihove ideje, sentiment i prakse uzajamno korespondiraju. Važno je naglasiti da je u transkriptima sačuvana integralna situacija intervjua, jer su zabeleženi doslovce svi iskazi, emocije, plač, smeh, pauze, povišeni tonovi, ljutnja, otpor, ćutanja, počeci i prekidi govora, ponavljanja i vraćanje na započeti iskaz. Obradom celokupne empirijske građe formirale smo ključne semantičke čvorove (nodove), a svaki smo dalje razradile preko kodova ili užih jedinica analize (ne nužno hijerarhijski organizovanih)⁷.

Ciljevi *utemeljene teorije* u našem istraživanju bili su dvostruki:

- 1) konceptualizacija psihosocijalnih procesa (misli, osećanja, interakcija, značenja, delanja – u dijadi), tokom tranzicije para u roditeljstvo;
- 2) fenomenologija partnerskog života – kroz gusti opis subjektivnog sveta partnera tokom tranzicije i u početnim fazama roditeljstva.

U analizi delanja naših ispitanika, rukovodile smo se namerom da odgovorimo na pitanja *ko, gde, kako, kada, zašto*, a samo delanje smo odredili kao svrsishodno, ciljno racionalno ponašanje. *Delanje* smo u tom smislu razdvojile od *ponašanja* kao svakodnevnih rutine, budući da je poslednje pretežno nerefleksivna, cirkularna, repetitivna aktivnost, kojoj uglavnom nedostaje razvojna ili linearna perspektiva.

Kao što se može zaključiti, informacije su se odnosile na tri etape: *pre rođenja* deteta, neposredno *nakon rođenja* i na *refleksivni osvrt na pređeni put*, od braka ka porodici. U proučavanju narativa partnera, proučavale smo delanje usmereno ka određenom cilju, bilo da je to kontrolisanje poželjne budućnosti (prelaza iz

6 U mnogobrojnim reprezentativnim istraživanjima ispitivan je uticaj obrazovanja supružnika, bračne homogenosti po raznim socijalnim odlikama, kao i religioznosti i nacionalne pripadnosti (Petrović, 1981, Becker, 1981, Stein, Willen & Pavetic, 2014, itd). U novije vreme učestalo je ispitivanje uticaja ličnih resursa i bračne moći prilikom tranzicije u roditeljstvo (Jansen and Liefbroer, 2006, Bobić, 2008).

7 Osnovni izvor podataka i jedinica analize predstavljao je par, dakle uporedo smo studirale transkripte intervjua i beleške o posmatranju muškaraca i žena. Prvo smo analizirale transkripte žena, u vezi sa činjenicom da su supruge bile uglavnom otvorenije, ekspresivnije, tj. senzibilisanije i sklonije introspekciji, kao i refleksivnom razotkrivanju intimnosti u Gidensovom smislu. Ipak, mora se naglasiti da su i muškarci iskazali značajnu meru ne samo iskrenosti, nego i uključenosti u praksu svakodnevice, kao i umeće promišljanja svojih biografija, ličnosti i ponašanja, kako samih sebe, tako i partnerke i drugih važnih osoba, okolnosti, događaja, procesa i odnosa.

zabavljanja u brak, početka porodičnog života, tranzicije u odraslost, separacije od porodice porekla), zatim kreiranje grupnog identiteta, itd. Kontrolisanje poželjne promene smatrale smo strateški važnim tipom delanja kojim se akteri usmeravaju ka postavljenom cilju, ovladavaju svakodnevicom i prevladavaju njena ograničenja. Sposobnost razdvajanja (senzitivizacije) dve odvojene životne sfere važna je iz više razloga. Prvo, iz perspektive brže modernizacije konjugalne dijade, koja je započeta krajem 1980-tih, a onda blokirana tokom 1990-tih, a odblokirana u novije vreme, o čemu svedoči skok divorcijaliteta, vanbračnog fertiliteta, kohabitirajućih zajednica (Bobić, 2014, 2010). Drugo, iz perspektive rodne transformacije, u pravcu demokratizacije, širenja praksi pregovaranja i fleksibilizacije uloga i odgovornosti muškaraca i žena u svakodnevnom životu, što je sve doprinelo da je „porodična grupa”, kao intimna zajednica odraslih i/ili roditelja i deteta, postala fragilna, fluidna, pluralna i promenljiva, a težište se od detecentrične premestilo na zajednicu „centriranu na par”.

Pretpostavile smo, međutim, da se akcija, kao centralno polje analize, ne odvija u vakuumu, već u prostornom i vremenskom, grupnom, socijalnom kontekstu. Socijalni kontekst smo takođe rekonstruisale preko narativa partnera, a ne na osnovu spoljašnjih varijabli. Proučavale smo kako svoj pol, starost, obrazovanje, zanimanje, zaposlenost, ocenjuju sami ispitanici. Socijalni kontekst je, u tom smislu, oblikovan *jezikom, značenjem i tipom interakcije* (Charmaz, 2005) pretvarajući se u ispitanikov *subjektivni socijalni kontekst*, onako kako ga oni sami konstruišu i unutar koga operišu, odnosno usmeravaju svoja delanja ka zadatim ciljevima/ishodima, podstaknuti namerama i profilisanim preferencijama (vrednostima), uz aktiviranje ličnih i društvenih resursa (Hoffmann Nowotny and Fux, 2001, Bobić, 2003).

Interakcije i pregovaranje u paru su u našem slučaju *dva* suštinska tipa delanja. Interakcije imaju snagu akcionog potencijala jer one mogu da promene poglede individue, partnera, da smire ili podstaknu njegove/njene strasti, izmene početne namere i htenja (nerefleksivna, spontana ili od prethodnih generacija usvojena i nasledena mišljenja, osećanja i ponašanja iz kruga porodice ili šire socijalne grupe). Pregovaranje je složenija strategija ubeđivanja koja podrazumeva jednaku moć oba aktera (partnera) da kontrolišu (poželjne) ishode. To znači da, kao što ćemo videti iz analize intervjuva, (neki) partneri imaju „podjednake šanse da kontrolišu socijalne identitete koje predstavljaju, da dolaze za pregovarački sto sa istim resursima i da zajedno definišu svoju situaciju” (ibidem: 526). Ovo je ključno mesto u identifikovanju kretanja ka egalitarnom modelu partnerstva u slučaju poluperiferijskog društva (Blagojević, 2012). Poluperiferijsko društvo je funkcionalno zavisno od zemalja centra i njihovih akcija, odluka, resursa, itd. U slučaju Srbije, ono je formirano u okolnostima dugotrajne ekonomske krize, devastacije i pauperizacije stanovništva, kulturne i institucionalne krize, socijalne anomije, razaranja socijalne kohezije. Socijalna isključenost stanovništva i čitavih društvenih grupa nastala je usled pada zaposlenosti, raspada sistema socijalne zaštite, populacione krize ozbiljnih razmera, a u odsustvu mera uravnotežavanja ritmova svakodnevne. Sve to „gura i okreće pojedince” ka samima sebi i svojim bližnjima, pa je ovo „vreme porodica” (Milić, et al, 2010). Muškarci i žene, mladi

i stari, zaposleni i nezaposleni, izdržavani i penzioneri, svi su prinuđeni da se oslanjaju na lične i grupne resurse, da se snalaze kako znaju i umeju, da saraduju i da se ispomažu u cilju preživljavanja i stalnog prevazilaženja stalno novih barijera u podmirivanju osnovnih i ostvarenju ličnih/grupnih ciljeva. Na rodnom planu, ipak, kao što ćemo videti iz ovog ali i gore pomenutog rada o konkretnim praksama na početku roditeljstva, kao da su rođene nove generacije mladih žena (videćemo i muškaraca), koji odustaju od tradicije samožrtvovanja (Blagojević, 1997), koji forsiraju separaciju od šire (porodične) grupe, deideologizuju roditeljstvo (Blagojević, 1993, 1993a), uzajamno saraduju (Blagojević, 2012) i povezuju se na bazi „zrele zavisnosti” (Strean, 1983).

Interpretacija rezultata obuhvata: 1) celovit prikaz pojedinačnih slučajeva (parova) kroz sve bitne dimenzije analize; 2) komparaciju izabranih slučajeva (parova); 3) tumačenje uzajamnih razlika između odabranih integralnih životnih situacija.

Tri para koje ćemo prikazati, odabrale smo na bazi pregovaranja obe autorke i postignutog konsenzusa, kojima je prethodilo brižljivo, nezavisno iščitavanje i promišljanje/analiza celokupne iskustvene evidencije. U odabiru parova za produbljenu, komparativnu analizu rukovodile smo se kriterijumom: razlika u strategijama parova operacionalizovanih preko procene u kojoj meri su aktivni u svome odnosu prema planiranoj promeni i projektovanju budućnosti. Izabrani slučajevi predstavljaju sasvim specifične i divergentne, u odnosu na preostalih 30 parova, primere odnošenja prema (društvenoj) i individualnoj promeni, te su im s tim u vezi, dodeljeni nazivi, koji s jedne strane sakrivaju njihove lične identitete, a s druge, šalju jasnu poruku o dominantnom načinu njihovog ponašanja/delanja. Prve smo nazvale „inteligencijom”, druge „stratezima”, a treće „defetistima”⁸.

Interpretacija tri slučaja

U analizi konkretnih slučajeva, opredelile smo se za tri para koja spadaju u prve dve starosne grupe (18–29) i (30–39), jer imaju skorašnje iskustvo sa rađanjem (dete/decu sličnog uzrasta), relativno ujednačene opšte pokazatelje: starost, obrazovanje, zaposlenost, rezidencijalni status, religioznost, itd. U ovoj analizi odlučile smo se da isključimo najstarije parove (40–55), zbog udaljenosti događaja (rađanja), te posledično, interferiranja sećanja, sentimenata, umetanja nostalgije, itd⁹.

8 Treba napomenuti i da je ovde reč o jedinstvenoj interpretaciji kvalitativnog istraživanja u domaćim studijama, jer se slučajevi prikazuju kao celoviti, bez partikularne analize delova narativa odnosno obrazaca ponašanja. Bitno je naglasiti i da ova kvalitativna „klasifikaciona” shema nikako ne iscrpljuje u potpunosti empirijsku realnost parova: dakle, „inteligencija” je naziv koji ukazuje na visok humani kapital partnera i njihovo veliko posvećivanje daljem obrazovanju, kod drugog para se proaktivizam izražava na drugačiji način u odnosu na prvi par, a treći par, defetisti u nekim dimenzijama su itekako strateški orijentisani. Sva tri para su delom prinuđena i da budu konformisti u svojoj svakodnevici, ako ništa drugo ono u odnosu na socijalno političku realnost, koja ih sve bitno ograničava.

9 Izbor tri ili četiri slučaja u kvalitativnoj analizi je veoma raširen u antropološkoj, postmodernoj demografiji, kao i u rodnim, odnosno studijama maskuliniteta, zatim studija produbljenih studija o roditeljstvu, itd. (up: Bobić, 2013, Hočevlar-Knežević, D. eds, 2007, Connel, R, 2013, itd.)

Analizirale smo sledeće ključne dimenzije para: 1) socijalni kontekst; 2) sposobnosti planiranja i usmeravanja ka poželjnoj budućnosti; dok će u drugom radu biti dalje analizirana: 3) konceptualizacija dve odvojene sfere – partnerstvo vs. roditeljstvo; 4) refleksivna biografija para (porodica porekla vs. aktuelna porodica). Za svaku od navedenih dimenzija prikazaćemo tabelu semantičkih čvorova (nodova) i kodova utemeljene teorije, a potom ćemo kvalitativno analizirati narative parova, ilustrujući ih delovima intervju. U zaključku ćemo sumirati razlike, ali i sličnosti među parovima, po osnovu izdvojenih dimenzija. No, prethodno da se ukratko upoznamo sa osnovnim karakteristikama parova.

Prvi par „intelektualaca”: reč je o supružnicima, starim 32 godine, koji imaju jednu ćerku od 2 godine. Reč je o dugoj vezi, sa prethodnom fazom kohabitacije. Žive sami u svom tročlanom domaćinstvu. Drugi, veoma „proaktivni” bračni par, „stratega”: supruga ima 28, a muž 32 godine. Imaju tri ćerke: dve blizakinje od 3 godine, dok najmlađa ćerka ima godinu dana. Pre stupanja u brak, bili su u dugoj vezi. Žive sami u petočlanom domaćinstvu. Treći bračni par „defetista”: supruga ima 34, a muž 37 godina. Imaju jednu ćerku, mlađu od godinu dana. Pre stupanja u brak, bili su u dugoj vezi. Žive sami u svom tročlanom domaćinstvu.

Tabela 1. Socijalni kontekst parova

Kodovi	Inteligencija	Stratezi	Defetisti
OBRAZOVANJE	Visok humani kapital (VSS)	Srednji (partnerka) i viši kulturni kapital (VŠS, muž)	Srednji (SSS)
ZAPOSLENOST	Stalno zaposlenje sa formalnim ugovorom u državnim ustanovama (doktori medicine u DZ i KCS)	Žena: Stalno zaposlenje sa formalnim ugovorom (sekretarica) Partner: Stalno zaposlenje u privatnoj firmi (elektro – tehničar)	Partnerka: stalno zaposlenje (prodavnica) Partner: stalno zaposlenje sa formalnim ugovorom (konobar)
MATERIJALNI STANDARD (samoocena)	dobar ekonomski standard	Partnerka: dobar ekonomski standard Partner: vrlo dobar ekonomski standard	Partnerka: dobar ekonomski standard Partner: između dobrog i lošeg
STAMBENI STANDARD	„Prostrani” stan	Žive kod roditelja partnerke, adaptiran sprat za njih (zasebno domaćinstvo); grade novu kuću.	Podstanari
DRUŠTVENI RESURSI: KLJUČNE OSOBE	Porodica porekla oba partnera – logistička i emotivna podrška: ženina majka i muževljeva majka	Porodica porekla oba partnera – logistička i emotivna podrška: ženina majka, muževljeva majka i njegova sestra	Nedostaje veća podrška porodice porekla partnera.
STRATEGIJE POPRAVLJANJA KVALITETA ŽIVOTA	Proaktivni	Proaktivni	Pasivni
LOCUS CONTROLLI, AUTONOMIJA	Izražen locus controlli i autonomija para.	Izražen locus controlli i autonomija para.	Odsustvo locus controlli.

Izvor: Analiza narativa

Kao što vidimo iz gornje tabele, sva tri para su različito socijalno pozicionirana. Bitno se razlikuju i u pogledu planiranja i kontrole budućnosti, kao i konceptualizacije tranzicije od porodice porekla, preko partnerstva do sadašnjeg roditeljstva. Ako razmotrimo lične resurse parova, primetićemo da se prvi par razlikuje od drugog i trećeg, kako u pogledu obrazovanja (visoko obrazovanje – završene specijalističke studije i upisane doktorske – muž), tako i u odnosu na kulturni kapital. Partnerka iz prvog para ima razvijenu kulturnu potrošnju (redovna poseta pozorištu, filmski festivali, itd), a ističe da kulturne prakse za nju predstavljaju važan segment života¹⁰. Premda su sva tri para relativno dobro pozicionirana na tržištu rada (stalni poslovi sa formalnim ugovorima), kao i što subjektivno procenjuju svoj materijalni standard kao dobar¹¹, analiza narativa pokazuje značajne razlike između njih, kada je reč o samoproceni materijalnog i stambenog statusa. Prvi i drugi par su izraženo proaktivni, posebno drugi par, dok je treći par u velikoj meri pasivan i ne razrađuje zajedničke strategije za poboljšanje kvaliteta života.

Prvi par („inteligencija”) je u vreme predbračne kohabitacije živeo u stanu od 17 m². Ubrzo nakon sklapanja braka i saznanja o trudnoći, oni uzimaju stambeni kredit, što je bilo planirano, ali je trudnoća ubrzala tu odluku. Trenutno otplaćuju dugoročan stambeni kredit, što se odražava na kvalitet njihovog života i predstavlja jednu od retkih prepreka sa kojom se ovaj par suočava. Za muškarca je socijalni kontekst bio neophodan uslov za odluku o roditeljstvu: „*Dok se nisam zaposlio, dok nisam dobio posao za stalno, mi o roditeljstvu faktički nismo ni razmišljali...Materijalna obezbeđenost u smislu zaposlenja je stvorila osnovu za rešavanje stambenog pitanja, tako da smo praktično mogli materijalno obezbeđeni da uzmemo stambeni kredit i obezbedimo materijalni prostor i da se stambeno situiramo pre rođenja deteta.* „ Tako ovaj par sledi standardnu tranziciju u odraslost: završetak studija – posao – brak – rađanje.

Proaktivan pristup najviše je izražen kod drugog para, „stratega”. Oni nemaju stambeni kredit, ali otplaćuju potrošački kredit koji su podigli za vantelesnu oplodnju. Mesečno otplaćuju 20.000 dinara na ime rate toga kredita, zahvaljujući kome su dobili prvo dvoje dece (bliznakinje). Posle toga, nenadano, ali planirano, dobijaju i treće dete, prirodnim putem. Uprkos tome što ekonomski resursi nisu zadovoljavajući, ovaj par veoma brižljivo i strateški planira svoju budućnost, dugoročno i u kontinuitetu, još od vremena zabavljanja pa sve do danas (poželjne pozitivne promene), uz aktivnu uzajamnu interakciju, dogovor i oslonac na socijalne resurse (porodice porekla oba partnera). Zajednički život je započet u kući ženinih roditelja (u 45 m²) gde i danas žive. Adaptirali su zaseban sprat kuće samo za sebe, tako što su uzeli kredit i time sebi omogućili da žive u

10 Ovo će se pokazati kao značajan lični resurs u analizi konceptualizacije odvojenih sfera: porodica porekla/partnerstvo, partnerstvo/roditeljstvo koju ćemo, zbog nedostatka prostora, sprovesti u narednom radu.

11 U intervjuu, pitanje je glasilo: „Kako ocenjujete svoj materijalni položaj?” Ovo pitanje bilo je zatvorenog tipa, a ponuđeni odgovori bili su: „Odličan”, „Vrlo dobar”, „Loš”. Analiza u radu se bazira na odgovorima na dalja pitanja otvorenog tipa, s obzirom da subjektivna procena njihovog materijalnog standarda nije dovoljna za poređenje socijalnog konteksta ova tri para.

odvojenom domaćinstvu¹². U ovom paru partner je glavni inicijator svih velikih planova i konkretnih akcija vezanih za unapređenje kvaliteta života, pre svega, u pogledu stanovanja. On kritički promišlja potrebe dece u budućnosti¹³. Ličnim angažovanjem i dodatnim naporima, uz izuzetnu podršku porodica porekla, ovaj par kompenzuje nedostatak ekonomskih resursa, pa i višeg humanog kapitala (u poređenju recimo sa parom „inteligencija“): „*Mi smo to onako lepo sredili što se kaže sa naših deset prstiju. Uzeli smo par majstora koji su nam uradili neke radove za koje nismo ni imali alata tad, ali i ja i moj tast smo prilično sposobni da uradimo dosta toga. (muškarac).*” Stalno kritičko promišljanje ciljeva, transformacija resursa i kapitala, posebno od strane ovog muškarca, omogućiće porodici i konačno rešenje stambene oskudice, jer par sada zida zasebnu kuću¹⁴.

Treći par „defetista” je, nasuprot paru „inteligencija” i paru „stratega”, pasivan i kod njih se ne vidi značajnija inicijativa da se poboljša životni standard (i materijalni i stambeni). Podstanari su, ali trenutno ne preduzimaju korake kako bi popravili taj status: „... *mi nemamo stan, nemamo.. to je možda nekad bilo isto teško ali lakše nego danas.. biti podstanar sa decom, danas je to malo, baš teško.. mislim ne znam kako bismo.. mislim da nas vadi taj moj posao i to ne plata nego bakšiš, ono, to je mnogo bitnije od plate..(muž).*” U odnosu na prvi i drugi par, oni su značajno uskraćeni u pogledu socijalnih mreža, posebno kada je reč o podršci porodica porekla. Dok se analizom narativa i prvog i drugog para, prepoznaje značajna emotivna¹⁵ i logistička podrška¹⁶ kako užeg (porodica porekla) tako i šireg okruženja, treći par je, u tom smislu, u najtežem položaju. Emotivna potpora (ženine porodice) postoji, ali ne i recimo konkretnija pomoć u svakodnevi (u vezi materijalne i stambene situacije), zbog geografske udaljenosti (majka i sestra su iz sela kod Sombora). Situacija ovog para dodatno je iskomplikovana zbog učestalih uzajamnih konflikata i nezadovoljstava. Sukobi se dešavaju, između ostalog i oko načina raspodele materijalnih resursa, pri čemu muškarac posebno

12 Partner iz drugog para je pre toga živio u porodici porekla, sa majkom, očuhom i mlađim polubratom i polusestrom. Između njega i brata i sestre je velika razlika u godinama, a kako je sa njima delio sobu, konflikti su bili češći i intenzivniji i želeo je da se osamostali. U to vreme je bio već u dugoj vezi sa svojom sadašnjom suprugom, tako da su rešili da počnu zajednički život.

13 Muškarac iz drugog para priča: „...*Jeste, treće dete je bila inicijalna kapsula da to sve krene. Jednostavno, zaista nam nedostaje prostora. Nedostaje nam. Ne možemo. Deca sad dok su mala i možemo da funkcionišemo, ali čim bliznakinje (ovim terminom smo zamenili navođenje ličnih imena dece – prim. aut), krenu u školu, a to je za jedno 3 – 4 godine, neće one moći da imaju neki svoj mir gde će moći da uče, da se razvijaju kako treba, tako da, eto super, zaista smo imali sreće u tom problemu.*”

14 Isti muž (drugi par) navodi: „*I on (partnerov otac – prim.aut.) je jednostavno rekao da želi taj stan da izdaje, da se izdržava, a jednog dana ću ga ja naslediti. Ali ja nisam u fazonu da neko ne daj bože mora da umre ili bilo ko da bi meni bilo lepo. Ja sam rekao mom ocu: „Ja želim da ti što duže živiš. Ajde, meni sad treba taj stan, da ga unovčimo, da ga pretvorimo u kuću, a za 20 godina mi neće trebati.” I on je naravno rekao: „Nema problema.”*”

15 Emotivna podrška odnosi se na podršku porodice porekla i podršku šireg socijalnog okruženja, kroz stalne interakcije i ohrabrivanja u smeru poboljšanja kvaliteta života.

16 Logistička podrška ogleda se u materijalnoj pomoći koju porodica porekla pruža parovima, ali i pomoći u svakodnevnim roditeljskim praksama i poslovima u domaćinstvu.

izražava nezadovoljstvo: „... mi kad smo počeli da živimo zajedno i sve to, ona je vukla neki kredit koji je podigla za mamu, znači ona je svakog meseca tih nekih 6, 7 hiljada, nije davala u našu kuću nego je davala tamo negde, ja to njoj nikada nisam prebacio. Da bi ona meni prebacila nešto što je mnogo manje.. a to je opet kažem ti.. 4 puta više novca.. znaš nekako nelogično mi da uopšte neko nekom prebacuje, pogotovo u situaciji kad 4 puta manje unosi u taj život pa još jedan deo toga odnosi negde tamo, da meni prebaci. Ali opet, u njenom svetu to nije isto, to ne može da se poredi. To je neki kredit koji je ona morala za svoju mamu. Ja to tako ne vidim, meni je to isto, ti radiš ono što u trenutku moraš, osećaš potrebu da radiš i želiš da uradiš i ja isto tako.”

Rukovođenje zajedničkim finansijama samo je jedna od stavki na dugoj listi stalnih problema da se dođe do zajedničkog stava i odluke. Nezadovoljstvo je prisutno i u drugim sferama života.

Locus controlli smo smatrale bitnom dimenzijom jer odražava kako ličnu, tako i grupnu autonomiju. Ispoljava se kroz samokritičnost i umeće rukovođenja sopstvenim životom, afektima, postupcima. U pitanju je važan resurs samokontrole i sposobnosti upravljanja sadašnjošću i budućnošću. Ovo je socio-antropološki resurs, koji, povezan sa drugim ličnim i socijalnim kapitalima i preimućstvima, preferencijama, postavljenim ciljevima, namerama, a putem prevazilaženja strukturalnih ograničenja, vodi ka poželjnim ishodima (akcijama) (Hoffman-Nowotny and Fux, 2001). Prvi par ima izražen *locus controlli*, odnosno i ličnu i grupnu autonomiju. Zajednički planiraju budućnost bez uticaja okruženja, ali uz razvijen oslonac na socijalne mreže, pre svega, kao podršku u roditeljstvu, konkretnije oko usklađivanja (veoma zahtevne) profesije i porodice. Drugi par takođe ima izraženu samokontrolu i nezavisnost. To se ogleda u insistiranju „stratega” na samostalnom življenju, u zasebnom domaćinstvu, uprkos nedostatku ekonomskih uslova i stambenog prostora, tj. iako par živi u istoj kući sa ženinom porodicom porekla: „Ja sam od prvog dana kad smo počeli da živimo ja sam sve preuzela što se mog dela tiče, zbog sebe, znači ja sam tako htela, niko me nije terao, mogla je meni mama i dalje da kuva, ali ja sam sve preuzela i prosto znači od kad smo nas dvoje počeli da živimo zajedno, tako da se on odma’ – ti radi šta hoćeš kod sebe a ja ću šta hoću... mislim da je najbolje kad se sve komplet odvoji, kad se odvoje i finansije, i ishrana i sve sve, kad nema nikakvih apsolutno problema i kad oni dođu kod nas faktički kao u goste i da vide decu, tu su kad treba da pomognu, da se pričuvaju, da ovo, da ono, ali mi funkcionišemo skroz odvojeno i to je najbolje...(žena, drugi par).” Kao što smo videli, par radi na potpunom stambenom odvajanju. Treći par karakteriše odsustvo *locus controlli* u fazi partnerstva. U fazi roditeljstva, par u velikoj meri ima razvijenu autonomiju u odnosu na porodicu porekla i okruženje, ali unutar samog braka dolazi do češćih naslaganja i narušavanje autonomije grupe, što se dovodi u vezu sa promenom (rađanjem).

Različiti socijalni konteksti pokazuju i različite „startne” pozicije parova. Analiza sledećeg skupa poddimenzija pokazuje na koji način parovi planiraju, oblikuju, pripremaju se, kontrolišu sopstvene biografije, na koje prepreke nailaze, kako razlikuju one na koje ne mogu da utiču od onih na koje mogu, kao i koje su dominantne vrednosne orijentacije para.

Tabela 2. Odnos prema (poželjnoj) promeni (ličnoj i društvenoj)

Kodovi	Inteligencija	Stratezi	Defetisti
TRUDNOĆA	Planirana zajedničko i planiranje i donošenje odluke	1. trudnoća: ultimativna odluka (ili ponovna hirurška intervencija ili veštačka oplodnja) 2. trudnoća: prirodnim putem. Planirana, neočekivana	Neplanirana, neželjena Izraženo zadovoljstvo prethodnim životom udvoje oba partnera i odsustvo želje za detetom i roditeljstvom
KONTRACEPCIJA	Aktivno korišćenje oralne kontracepcije uz kombinovanje drugih metoda. Nije imala abortus. Par odobrava abortus u slučaju saznanja o mogućim anomalijama deteta.	Aktivno korišćenje oralne kontracepcije kao sastavnog dela hormonalne terapije. Nije imala abortus. <i>Partnerka</i> odobrava abortus u slučaju fizičke i emotivne nesprenosti za roditeljstvo; <i>Partner</i> - protiv abortusa: <i>princip religioznosti</i> . Par odobrava abortus u slučaju saznanja o mogućim anomalijama deteta.	Nekorišćenje kontracepcije , niti <i>coitus interruptus</i> . Nije imala abortus. Protiv abortusa, nezavisno od kvaliteta partnerstva. Par odobrava abortus u slučaju saznanja o mogućim anomalijama deteta.
ABORTUS			
PLANIRANJE PROMENE	Različite strateške pozicije <i>Partnerka</i> : inicijator <i>Partner</i> : prisutna unutrašnja preispitivanja i osećaj anksioznosti i nesprenosti. Medikalizacija vs. sujeverje Uzajamni razgovori i donošenje zajedničkih odluka; razgovori sa prijateljima koji imaju decu, zapažanje života mladih roditelja.	Različite strateške pozicije <i>Partnerka</i> : nema svest o nastupanju velikih promena <i>Partner</i> : svesniji o nastupanju velikih promena (uloga starijeg brata u porodici porekla) Dugoročno virtuelno informisanje Informisanje putem interneta: «blizanački forumi»: aktivno korišćenje od strane partnerke, tokom, ali i nakon trudnoće. Upoznavanje i druženje sa članicama foruma u stvarnom, nevirtuelnom okruženju.	Usklađene pozicije partnera Odsustvo planiranja <i>Partnerka</i> : princip religioznosti <i>Partner</i> : sudbinski princip “Step by step” informisanje „Dozirano“ virtuelno informisanje i „dozirani“ razgovori sa majkom i sestrom (<i>partnerka</i>). Uzajamni razgovori para o novom <i>prostornom</i> rasporedu u stanu.
PRIPREMANJE ZA PROMENU			
GENETSKI INŽENJERING	Protiv Princip religioznosti, etički principi (<i>partnerka</i>) i princip naturalizma (<i>partner</i>). Prihvataju ideju genetskog inženjeringa, samo ukoliko se radi o dijagnostikovanim anomalijama fetusa.	Protiv <i>Partner</i> : <i>homofobija</i> <i>tehnofobija</i> i poseban vid <i>hipohondrije</i> . Prihvataju ideju genetskog inženjeringa, samo ukoliko se radi o dijagnostikovanim anomalijama fetusa.	Protiv <i>Princip naturalizma</i> . Prihvataju ideju genetskog inženjeringa, samo ukoliko se radi o dijagnostikovanim anomalijama fetusa.

	Princip državnog intervencionizma	Princip državnog intervencionizma	Princip državnog intervencionizma (partnerka); princip antropološkog pesimizma i princip "kvalitativnog" vs. "kvantitativnog" rađanja (partner)
POPULACIONA SITUACIJA U SRBIJI	NE	NE	DA
IMIGRACIJA KAO BUDUĆNOST?	Dovođenje u pitanje identiteta nacije (<i>partnerka</i>); problem zaposlenja imigranata (<i>partner</i>).	Izražen nacionalizam i zabrinutost za očuvanje nacionalnog identiteta (<i>partner</i>).	Par smatra da je to dobro rešenje kako nacija ne bi izumrla. Nemaju ništa protiv multietničkih brakova.

Izvor: Analiza narativa

Tumačenjem narativa pokazalo se da je prvi par u nekim dimenzijama veoma (post)moderan. Reč je o seksualno edukovanom paru koji zajednički kontrolirše plodnost (upotreba kontracepcije), ne samo kao sredstvo zaštite od trudnoće, već i od polno prenosivih bolesti. Proces planiranja roditeljstva u slučaju prvog para je stalna interakcija i zajedničko donošenje odluke, pri čemu žena ima ulogu inicijatora: „*To znači, rekla sam mu otvoreno – ja bih sad mogla da imam dete sama sa sobom, ono ja kao ženska osoba, a ne želim da pravimo to dete dok ne budeš to želeo i ti... Ja sam rekla – da sam sada spremna, pretpostavljam da ti sada nisi, ali evo, dajem ti vremena pa kad budeš spreman ti mi reci.*”

Premda je u nekim segmentima, pogotovo u poređenju sa drugim i trećim parom, prvi par napredniji, to međutim, ne važi za sve dimenzije. U procesu planiranja i pripreme za roditeljstvo, njihovi diskursi, otkrivaju i druga, često, paradoksalno suprotna načela: *medikalizacije* (autoritet medicine i biološkog determinizma vs. širih ekspertskih priručnika, savetovanja sa okolinom, oslanjanje na redovne ginekološke kontrole i sopstveno znanje iz medicine, ali ne i psihologije, recimo), *naturalizam* („*vreme je*”¹⁷, „*samo da je dete živo i zdravo*”, „*preferencija o polu je luksuz koji ne možemo sebi dozvoliti*” (*partnerka* – par „*inteligencija*”). „*Mislim da tu uloga genetskog inženjeringa... mislim da nije dobra sveukupno. Biranje osobna deteta – ne, nikako! Da li ima plave, crne, svetle ili tamne oči, nikako se ne mešati u raznolikost i nešto što je priroda sama po sebi uredila.*” (*njen muž*); *princip sujeverja* (stvari za bebu se ne kupuju pre rođenja: „*Možda je to sujeverje, a možda je to prosto mišljenje zasnovano na činjenicama, nismo želeli uopšte da planiramo naš dalji život dok se dete zaista ne rodi i dok na porođaju i sa mnom i sa detetom prođe sve kako treba.*” (*žena*, par „*inteligencija*”) i *princip religioznosti* („*Apsolutno sam protiv genetskog inženjeringa, čak i ako eventualno je na dobro, sad sam ja, na primer, nosilac mutacije za nešto, pa da se to nešto ispravlja, opet se ne bih petljala u božije ili već ruke sudbine.*” (*žena*, par „*inteligencija*”).

17 Supruga nema toliko izraženu potrebu za detetom koliko ima razvijenu svest o biološkom satu i želji da imaju više od jednog deteta: „*Jesam, imala sam želju za detetom, ali to nije bio jedini razlog da pokušamo da dobijemo dete. Jedan od razoga je bio i taj što sam ja već punila 30 godina i smatrala da je vreme da počnemo na tome da radimo.*” Prisutna je i prezasićenost praksama i životnim navikama iz faze partnerstva (izlaženje, kafenisanje) koja postaju prazna rutina.

Drugi par je u procesu planiranja roditeljstva imao specifičnu situaciju, u odnosu na prvi i treći par, zbog zdravstvenih problema supruge. Stoga je proces odlučivanja bio „ultimativne prirode”: ili ponovna operacija jajnika ili trudnoća putem veštačke oplodnje. Parovi koji su pred ovakvom odlukom, pored subjektivnih osećanja, želja, planova, moraju da razmotre i raspoložive materijalne resurse, te odluka nije samo emotivne, već i racionalno ekonomske prirode¹⁸. Kako muž navodi: „Nismo mi imali mnogo izbora. Bilo je ...ili operacija od 1.800 eura ili vantelesno 3.000. Znači, onda bolja varijanta da dam 3.000 i da rešim dva problema odjednom, nego 1.800 i da nastavimo dalje da razmišljamo 'oće li – neće li i tako dalje. I onda kad smo sve to zaboravili...kada je sve to bilo iza nas...mi smo onda potpuno normalno dobili treće dete. Nismo se nadali zaista. Bog nam je podario to, tako da eto...” Ovaj par, kao što je i u dosadašnjoj analizi pokazano, u svim sferama preispituje sadašnjost i budućnost i ne donosi „ad hoc” odluke.

Princip religioznosti prisutan je kod drugog para, kako u pogledu planiranja roditeljstva („Bog nam je podario to” (muž), tako i u pogledu stava o abortusu („Između ostalog, pa i sama crkva je protiv abortusa.” (muž). Vredno je zapažanja da ovaj par pravi otklon od tradicionalne, reproduktivne uloge žene. Naime, muž ni u jednom momentu ne razmišlja o raskidu braka/veze ukoliko partnerka ne može da rodi. U toj odluci, doduše, ima i podršku svoje majke: „A opet, na kraju mi je bilo jako bitno mišljenje moje majke koja je rekla: – Slušaj, ono što ti je suđeno tako će ti i biti. Ako tebi treba žena samo da bi ti rodila decu, onda ti i ne treba takva žena. Ako ti osećaš da gledaš tu ženu... onda budi sa njom pa makar i nismo dece.”

Treći par („defetista”) iskazuje najmanje odlučnosti, interakcija, pa i kapaciteta, u odnosu na planiranje roditeljstva. Žena i muž su bili sasvim zadovoljni zajedničkim životom i nisu želeli dete: „Bili smo zadovoljni onim što smo imali i zato nismo planirali decu (žena).” Paradoks koji je prisutan u analizi narativa para jeste odsustvo korišćenja bilo kog vida kontracepcije, s jedne strane i odsustvo želje da se ima dete, sa druge. Princip naturalizma i sudbinski princip karakterističan je za ovaj par, posebno u fazi planiranja roditeljstva: „...ali ako se desi, to je znak da treba da se desi. Mislim, prosto nismo planirali, pustili smo da se desi ili ne desi. Pa moje mišljenje je da čak i da nisam bio zadovoljan našim odnosom da ja ne bih tu nešto remetio prirodu... ako se desilo desilo se.. zato što treba da se desi/muž.”

Međutim, treći par, uprkos inertnosti i odsustva produktivnih interakcija, kao i jedinstvenog planiranja budućnosti, pokazuje liberalne stavove po pitanju imigracije stranaca kao rešenja demografske budućnosti Srbije, kao i aktuelne populacione krize. Od sva tri, jedino ovaj par pokazuje visok stepen tolerancije prema strancima/imigrantima. Oni prihvataju i multietničke brakove

18 Otežavajuća okolnost za drugi par bila je što u to vreme država nije novčano pomagala vantelesnu oplodnju: „Ono što je na mene ostavilo malo veći trag je to što smo morali da upadnemo u jedan nepovoljan kredit da bismo to sve ostvarili... u tom trenutku nije mogla još vantelesna da se radi o trošku države. Hoću da kažem, nije mi žao ni jednog dinara za to što smo uradili, ali mislim da smo to mogli recimo da odradimo besplatno, a da smo taj novac mogli da preusmerimo na nešto bolje i... recimo da toj deci još nešto bolje omogućimo (muškarac).”

kao normalnost. Takođe, jedino ovaj par ne bi uticao na (homo)seksualno opredeljenje budućeg deteta, pod pretpostavkom da se na to može uticati putem genetskog inženjeringa.

Ono što je zajedničko za sva tri para, jeste odnos prema demografskoj krizi i populacionoj politici u Srbiji – u odgovorima dominira zalaganje za snažno *državno intervenisanje*. Možemo da zaključimo da na makro planu sva tri para pogađaju, u većoj ili manjoj meri, slični problemi. Kod sva tri para, na bazi analize tona i gestikulacije tokom intervjua, izražena je pojačana senzitivnost i izuzetno nezadovoljstvo političkim stanjem u srpskom društvu. Svi su saglasni da „bela kuga” ne obavezuje žene da rađaju, već da je tu ključna intervencija države i to posebno u sledećim segmentima: poboljšanju celokupne finansijske situacije i životnog standarda, regulisanju neredovnih primanja tokom trudničkog bolovanja¹⁹, rešavanju problema otkaza u privatnim firmama. Probleme koje parovi dodatno uočavaju su loša situacija u zdravstvu²⁰ u vezi sa komunikacijom sa pacijentima²¹, zatim problem otkaza u privatnim firmama zbog trudnoće, neukidanje PDV-a i monopola pojedinih firmi na opremu za bebe, nedovoljan broj vrtića, loši uslovi za dobijanje godišnjih odmora i nedovoljno vremena za porodicu, složene birokratske procedure pri dobijanju trudničkog bolovanja²² kao i pomoći za decu.

Zaključna razmatranja

U tekstu su analizirani i upoređivani narativi tri izabrana para, koja se uzajamno bitno razlikuju, po odnosu prema porodičnoj promeni, posebno *tački prelaza* i načinu rukovođenja bračnom krizom u vezi sa anticipiranom velikim promenom (rađanjem), kao i kasnije u fazi konsolidovanja porodične grupe. Interpretacija u ovom radu odnosi se na sledeće ključne dimenzije: 1) socijalni kontekst para; i

-
- 19 Partnerka – „intelektualka”: „*Umalo da nam propadne stambeni kredit jer ja nisam ništa dobijala, a banka traži dokaz o uplatama u poslednja tri meseca. Ja sam u poslednja tri meseca imala saldo na računu nula. Ja sam taj novac naknadno dobila, nisam ostala za njega uskraćena, ali tri meseca smo morali da živimo samo od suprugove plate.*”
- 20 Ovaj problem posebno pogađa „stratege”, koji imaju dete sa problemima u psiho – motornom razvoju: „*Krenuli smo po lekarima, jednostavno, lekari po Domovima zdravlja nemaju ambiciju da pomognu ljudima, znači, njihovo je samo ono nužno što moraju.*” (muž)
- 21 Partnerka – „strateg”: „*Ja sam, ja sam se porodila, bebe su smeštene u inkubator, znači ja ne mogu još da ustanem ni ništa, uporno pitam šta je sa bebama ko god se pojavi oni kažu stabilno su, u inkubatoru su, stabilno su gde ja već ono šizim jer mi niko ništa ne govori, ne mogu da dobijem nikakvu informaciju, ne može dok ne dođe pedijatar koji je bio dežuran tu noć, to jutro kad ste se vi porodili. Ovaj taj pedijatar nikako da dođe, nikako da dođe i kad je konačno došao pedijatar ja 25 pitanja u minuti da bi meni žena rekla, što je bilo jako ružno sa njene strane, mislim, možda je bila u gužvi, ali je mogla na lepši način da mi kaže, da mi je rekla – pobogu ženo zar vi ne vidite šta ste vi rodili ...”*
- 22 Partnerka „defetista” „*ne treba da obavezuje žene, apsolutno, jer ono.. ja sam često imala za vreme trudnoće običaj zbog tih odlazaka u bolnicu da psujem političare koji insistiraju na natalitetu, a birokratija i milion papira, mislim ti da vidiš moju fasciklu sa svim tim papirima, koliko moram da se cimam za ovo ili ono, da idem od lekara do lekara, od potvrde do potvrde, pa trudničko bolovanje pa ovo pa ono, mislim šta.. kakav natalitet, kakva bela kuga.. ma ajde, ne. Nego rađamo decu za sebe zato što mi to želimo, ni za koga drugog i ne trebaju..*”

2) kontrolisanje (poželjne) budućnosti. Na osnovu napred postavljenih ciljeva *zasnovane teorije* možemo izneti nekoliko zaključnih komentara.

Socijalni kontekst para, na jednoj strani i *locus controlli*, na drugoj, u značajnoj meri određuju meru „otvorenosti budućnosti”. Prvi par, „inteligencija”, u tom pogledu ima najbolju „startnu poziciju” jer je svojim (visokim i specijalizovanim) obrazovanjem, solidnim mestom na tržištu rada, obezbedio solidan kvalitet života srednjeg sloja²³. Poseduju razvijene socijalne mreže koje im olakšavaju svakodnevnicu, posebno usklađivanje rada i roditeljstva²⁴. Komparativno u odnosu na preostala dva para, oni poseduju najrazvijenije lične resurse, kulturni kapital i neformalne mreže, koji su im važna osnova za razvijanje proaktivnog pristupa i uspostavljanje grupne autonomije. Naravno, otvoreno je pitanje, kako bi se ovaj par ponašao u nekoj drugačijoj, turbulentnijoj životnoj etapi i promenjenim socijalnim i ličnim okolnostima²⁵. I muškarac i žena su veoma karijerno orijentisani. U pogledu ličnog i socijalnog konteksta, drugi par, „stratega”, u najvećoj meri razvija proaktivan pristup, jer uspevo da sačuva autonomnost i ima snažan *locus controlli*, uprkos brojnim preprekama²⁶, od momenta zabavljanja do danas, ali i aktivirajući i mnogobrojne podrške vrlo razvijenih socijalnih mreža. Treći par, „defetista” je primer dvoje ljudi, koji nisu uspeli da savladaju životna iskušenja i ograničenja (vezana za materijalnu i stambenu situaciju), a nemaju ni regularnu podršku porodice, srodnika, itd. Česti konflikti bitno su narušili harmoniju partnerskog odnosa, koji je postojao pre rođenja ćerke. Što se tiče poboljšanja kvaliteta življenja, par je pasivan, i u postavljanju jasnih ciljeva kojima (treba da) teže, i u razvijanju strategija prevazilaženja sukoba oko stavova, nasleđenih navika, nužnosti prilagođavanja životu u grupi, putem interakcija, pregovaranja, konstruktivnog dijaloga.

Kad je reč o dimenziji *kontrolisanja poželjne budućnosti*, parovi su pokazali da imaju različite modele pripreme za događaj (rađanja), od intenzivnih komunikacija i jasno izraženog cilja (da se u bliskoj budućnosti otpočne sa rađanjem), u vezi sa biološkim faktorom i potrebom transcendiranja partnerstva („inteligencija”), preko medicinskog intervenisanja („stratezi”) uslovljenog sekundarnim sterilitetom, pa do odsustva svakog planiranja i prepuštanja sudbini („defetisti”). U procesu planiranja promene, unutar samih parova, ideje, sentiment i očekivani ishodi nisu u uzajamnoj korespondenciji. Kod para „inteligencija” supruga je inicijator promena, dok je muž neko vreme anksiozan

23 Par je iskoristio stambeni kredit, koji, doduše, predstavlja jednu od retkih prepreka s kojom se oni suočavaju, ali im je omogućio da budu nezavisni, da svoj život u braku i porodici vode samostalno, bez većih uticaja okoline.

24 Partneri nemaju nekih primedaba ni na zdravstveni sistem, za razliku od preostala dva para, koji su izrazili nezadovoljstvo tretmanom u zdravstvenim ustanovama, nakon porođaja, kao i komunikacijom osoblja sa pacijentima.

25 Prvi par, za razliku od drugog, nije imao nijednu kriznu situaciju, prelomni momenat, na osnovu kojeg bismo zaključili da li bi iste mehanizme uspeo da razvije i u težim životnim okolnostima.

26 Na primer: problem da partnerka zatrudni, uzimanje kredita zbog veštačke oplodnje, rođenje devojčice sa poteškoćama u psiho – motornom razvoju, prinuđenost na stalne odlaske lekaru i problemi u komunikaciji sa medicinskim osobljem, život u istoj kući sa partnerkinim roditeljima, itd.

i nesproman, da bi konačno prihvatio ženin predlog. Kod „stratega”, muškarac je spremniji na promene, za razliku od žene, koja nije adekvatno pripremljena na roditeljsku ulogu, a koja se još i dodatno usložnjava, rađanjem dvojki. „Defetisti” se u istoj fazi pred-roditeljskoj, ne oslanja na sopstvene resurse, ne razgovaraju o promeni, već pribegavaju religijskom i sudbinskom pristupu, a sve prilagođavanje se svodi na preuređenje stambenog prostora. Ponašanje sva tri para ne odražava jasno iskristalisane vrednosne orijentacije. Par „inteligencija” su delimično postmoderni u fazi planiranja roditeljstva, sa izraženom ženskom inicijativom, ali više u vezi sa biološkim „satom”, dok u fazi pripreme za roditeljstvo, kao i u pogledu stavova o populacionoj politici i genetskom inženjeringu, na površinu isplivavaju brojni i paradoksalni principi: medikalizacije, zatim i sujeverja, religije i fatalizma. „Stratezi” kao par, takođe nemaju jasno profilisane vrednosne preferencije, ali muž izražava izvestan stepen tvrdog tradicionalizma, pa i šovinizma, kroz ksenofobiju, homofobiju, tehnofobiju i vid hipohondrije (bolesni treba da se žigošu), a naročito u vezi sa abortusom i genetskim inženjeringom. To je tim više kontroverzno kada imamo u vidu da je ovaj par, a posebno muškarac, razradio najracionalnije mehanizme savladavanja kako ličnih tako i objektivnih prepreka (uključujući i probleme vezane za rođenje deteta sa motornim i govornim poteškoćama). Nasuprot njima, „defetisti”, iako najinertniji po mnogim obeležjima, pokazuju neočekivani liberalizam u vezi sa genetskim inženjeringom i imigracijom. Ono što je zajedničko za sva tri para, nezavisno od pozicioniranosti u socijalnoj strukturi, zatim, mešavine (nekad i konfuzije) vrednosti, jeste izraženo nezadovoljstvo društvenim institucijama, a u vezi sa praksama roditeljstva i usklađivanja rada (profesije) i porodice.

Izabrana tri para nam pokazuju, kroz metodološko individualistički pristup, ili „bottom up” perspektivu, kako se pojedinci i parovi, na raznorodne načine, odnose prema sebi samima, svojim resursima i kapitalima, prošlosti i budućnosti. Oni takođe ilustruju kako aktualna socijalna pozicija zavisi i od obima i širine mreža podrške (ključnih osoba iz okruženja, roditelja, srodnika, i njihovih resursa, itd.) u uslovima devastiranog, poluperiferiskog društva i institucionalne deficijencije (posebno kod mladih parova i porodica u vezi sa bitnim domenima kao što su: stanovanje, zaposlenje, roditeljstvo, itd). No, njihove društvene biografije oblikuje se i aktualno i prospektivno, odnosno u meri u kojoj su u stanju da raskinu sa prethodnim generacijskim modelima ponašanja, da postavljaju nove obrasce i slede drugačije, rodno egalitarnije norme i prakse. Za to je potreban kapacitet kritičkog odnošenja prema samima sebi, svojim mogućnostima i sadašnjim objektivnim i subjektivnim ograničenjima, konsenzus oko ciljeva i racionalno planiranje delanja. Svi su parovi profamilistički orijentisani, što je naravno i očekivano, obzirom na makro društveni kontekst društva u kome je ojačana porodica kao utočište od anomije, siromaštva, nezaposlenosti, u uslovima sužavanja protektivnih mera i servisa (zdravstva, staranja, socijalne zaštite, obrazovanja), porasta individualne nesigurnosti i nasilja. Ali pojedinci i parovi, posebno „stratezi” demonstriraju izuzetno snažan proaktivni kapacitet, izraženu volju i pregovaračke veštine unutar para, kao i sa najbližom okolinom, što im sve „otvara” budućnost i pored

brojnih prepreka sa kojima se stalno nose, a koje uspešno rešavaju (sekundarni sterilitet, stambena oskudica, psiho-motorne teškoće deteta, nega troje male dece, ogromno opterećenje domaćim poslovima, pritisak na muža da zarađuje dodatno i izdržava petočlanu porodicu, itd).

Analizom narativa ova tri para možemo pratiti i različite putanje u odraslost, zatim, divergentne moduse, uspešne i manje uspešne socijalne integracije na individualnom, grupnom i šire društvenom planu, što, čini nam, omogućava ne samo da se bolje razume socijalna promena na mikro planu, već i uspostavljanje demokratizacije i egalitarnosti u rodnom i generacijskom, odnosno privatnom i javnom domenu.

Reference:

- Becker, G. S. (1981) *A treatise on the Family*, Cambridge: Harvard University Press
- Billingsley, S., A. Puur and L. Sakkeus (2014) „Jobs, careers and becoming a parent under state socialism and market conditions: Evidence from Estonia, 1971–2006”, *Demographic Research*, Vol 30 (64), pp 1733–1768
- Blagojević, M. (2012) *Rodni barometar, Razvoj i svakodnevni život*. Beograd: UN Women
- Blagojevic, M. (2009) *Knowledge production at the Semiperiphery: A Gender Perspective*, Beograd:IKSI
- Blagojević, M. (1993a) „Mladi i roditeljstvo: Ka dezideologizaciji roditeljstva (I)”, *Sociologija*, god XXXV, No4, str 567–590
- Blagojević, M. (1993) „Mladi i roditeljstvo: Ka dezideologizaciji roditeljstva (II)”, *Sociologija*, god XXXV, No3, str 327–346
- Blagojević, M. (1997) *Roditeljstvo ili fertilitet. Srbija 90-tih*, Beograd: ISI FF
- Bobić, M. (2013) *Postmoderne populacione studije. Demografija kao intersekcija*, Beograd: ISI FF
- Bobić, M. (2003) *Brak ili/i partnerstvo. Demografsko sociološka studija*. Beograd: ISI FF i Čigoja štampa.
- Connel, R. (2013) „Embodyng Serious Power: Managerial Masculinities in the Security Sector, in: Hearn, Blagojevic and K. Herrison, eds, *Rethinking transnational men: beyond, between and within masculinities*, New York and London: Routledge, pp 69–92.
- Charmaz, K., (2005) „Grounded theory in the 21st Century”, in: Denzin, N.K. and Y.S.Lincoln, eds, *The Sage Handbook of Qualitative Research*, 3rd edition, London, New Delhi: Sage Publications, Thousand Oaks, pp 507–537.
- Jansen, M., and Liefbroer, A.C. (2006) „Couples’ attitudes, childbirth and the division of labour”, *Journal of Family Issues* 7 (11), pp 1487–1511
- Nauck, B. (2014) „Value of children and the social production of welfare”, *Demographic Research*, Vol 30 (66), pp 1793–1824
- Pinnelli, A., H.J. Hoffman – Nowotny and B. Fux (2001) *Fertility and New Types of Households and Family Formation in Europe*, Population Studies, CoE Publishing.

- Milić, A., (prir) *Vreme porodica. Sociološka studije porodične transformacije*, Beograd: ISI FF.
- Petrović, R. (1981) „Brak” u: Milić, A., (ur) *Brak, porodica i domaćinstvo u Srbiji*, Beograd: ISI FF, str 169–240.
- Stein, P., S. Willen, and M.Pavetic (2014) Couples’ fertility decision making, *Demographic Research*, Vol 30 (63), pp 1697–1732